

การพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา Development of Holistic Thinking with Buddhist Principles

ชายน่า ภาววิมล *

รศ.ดร.สุวิญ รักษ์ตย์ **

รศ.สุเชาว์ พลอยชุม ***

บทคัดย่อ

ดุษฎีนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาการคิดแบบองค์รวม 2) เพื่อศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการคิด 3) เพื่อบูรณาการการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา 4) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการบูรณาการการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร การวิเคราะห์เชิงพรรณนา และสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 11 รูป/คน เป็นหลัก

ผลการวิจัยพบว่า

แนวคิดแบบองค์รวมและการคิดแบบองค์รวมอันเป็นกระแสหลักของสังคมโลกยุคปัจจุบันมี 3 แนวคิดหลักได้แก่ ความเป็นทั้งหมดยุคตามนัยปรัชญากรีกโบราณ ตัวแบบเชิงระบบ และจิตวิทยาเกสตัลท์ ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสารสนเทศในสังคมโลกยุคฐานวิถีชีวิตใหม่เป็นเหตุปัจจัยที่นำไปสู่ข้อเรียกร้องในการหาวิธีการคิดใหม่ที่เกื้อหนุนให้มนุษย์เป็นกำลังคนคุณภาพผู้แก้ปัญหาที่มีสมรรถนะในการคิดเพื่อสร้างนวัตกรรมและผลผลิตทางการคิดเชิงพาณิชย์ สามารถใช้ประโยชน์จากปัญญาประดิษฐ์และหุ่นยนต์ได้อย่างชาญฉลาด วิธีการคิดที่พื้่นำมาใช้ในการพัฒนากำลังคนคุณภาพคือ ลักษณะการคิด 3 ได้แก่ การคิดเชิงเหตุผล การคิดเชิงสร้างสรรค์ การคิดเชิงความเป็นไปได้ กับความสามารถ 3 ได้แก่ ความสามารถในการคิดเชิงสัญลักษณ์ ความสามารถในการคาดคะเน ความสามารถในการทำให้เกิดผลอย่างต่อเนื่อง

* ศาสตราจารย์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

E-mail. pchainum@gmail.com โทร. 0819127899

** อาจารย์ประจำหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา, อาจารย์ที่ปรึกษา สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

*** อาจารย์พิเศษประจำ, อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ญาณทัสสนะและอริยสัจสี่เป็นหลักธรรมตัวอย่างซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นองค์รวมบนฐานของการคิดที่ดีคือ เป็นจริง มีประโยชน์ ปฏิบัติได้ ถูกกาลเทศะ โดยมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการคิดโดยตรงคือ มรรคมีองค์แปดและอัญญาสมาณาเจตสิก ส่วนการคิดแบบองค์รวมในพระพุทธศาสนา คือ การหยั่งเห็นภาพรวมของหลักธรรมต่าง ๆ ที่เพียงพอต่อการพิจารณาโดยแยกคาย และนำไปสู่ผล 3 ประการได้แก่ ความรู้แจ้งตามความเป็นจริง การแก้ปัญหาให้หมดไปโดยสิ้นเชิง และความเจริญโดยบริบูรณ์ วิธีการพัฒนาการคิดในพระพุทธศาสนามี 2 แนวทางคือ การพัฒนาโดยใช้หลักปรโตโฆสะ - โยนิโสมนสิการ และการนำเกณฑ์การพิจารณาสัจตวิโลกของพระบรมศาสดามาปรับประยุกต์ใช้

การคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธเป็นกระบวนทัศน์ที่สร้างความสมดุลให้กับวิถีคิดและผลิตภาพทางการคิดเพื่อตอบสนองความต้องการในสังคมโลกยุคฐานวิถีชีวิตใหม่ สาระสำคัญของกระบวนคิดแบบองค์รวมประกอบด้วย ความพร้อมพร้อม ความถึงพร้อม และความเพียงพอต่อการดำเนินชีวิตที่ดีของปัจเจกบุคคล โดยใช้ตัวชี้วัด “ปทุมเกณฑ” เป็นแนวทางการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างสมรรถนะและทักษะทางจิตที่เอื้อต่อการคิดแบบองค์รวม แล้วสังเคราะห์เป็นความรู้ที่เรียกว่า ผลักการคิดที่มุ่งสู่ความเจริญโดยบริบูรณ์ (The Buddhist Synergetic Thinking Growth Model)

คำสำคัญ การคิดแบบองค์รวม, การพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ABSTRACT

The objectives of this dissertation were as follows: 1) to study concept and theory of holistic thinking development, 2) to study Buddhist principles in thinking development, 3) to integrate holistic thinking development with the Buddhist principles, and 4) to propose a new body of knowledge on holistic thinking development integrated with Buddhist principles. The data of this documentary research were collected from documents and in-depth interviews with 11 experts. The data were analyzed and synthesized and then presented by a descriptive method.

The results of research were found that:

There are 3 mainstreams of holistic concept and thinking. They are the whole of ancient Greek Philosophy, System Model and Gestalt psychology. The effects of science and information technology changes lead to a requirement for new thinking in order to make manpower being wise, to strengthen innovative thinking or productive thinking, to utilize artificial intelligence and robot astutely. The method in developing manpower consists of 3

types of thinking; Rational Thinking, Creative thinking, and Feasible Thinking, and 3 abilities; Symbolic Thinking, Predictability, and Ability to bring effect continuously.

Nyanadassana and the Four Noble Truths are the examples of holistic thinking based on a good thinking that consists of reality, usefulness, practice and propriety. The Buddhist principles concerning directly to thinking are the Eightfold Path and Annasamana Cetasika. The holistic thinking in Buddhism is the ability to insight the whole dimensions of the principles for reflection. That can lead to 3 advantages; realization, absolutely problem solving, and synergetic growth. There are 2 ways in thinking development in Buddhism; Paratoghosa-Yonisomanasikara and application of the Buddha's 5 characteristics of world being assessment.

The Buddhist holistic thinking is a paradigm balancing way of thinking and productivity of thinking to responses the needs of New Normal society. The main contents of the holistic thinking consist of completeness, concurrence and adequacy in living a life of an individual. The Lotus Growth criteria are the indicator in holistic thinking development with a focus on mental competencies and mental skills, and then synthesized a platform of thinking into The Buddhist Synergetic Thinking Growth Model.

Keywords: Holistic Thinking, Development of Holistic Thinking with Buddhist Principles

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาการคิดแบบองค์รวมเป็นเหตุปัจจัยซึ่งตั้งอยู่บนสมมุติฐานว่าความสามารถในการคิด วิธี การคิดของมนุษย์มีคุณภาพและทรงพลังเหนือสิ่งมีชีวิตอื่น การอยู่รอดและสืบเผ่าพันธุ์ตามกระบวนการคัดสรร ของธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์ปรับตัวเอาชนะความหฤโหดของธรรมชาติโดยการเสริมสร้างเซลล์ ประสาทอันทรงพลานุภาพของสมองในอัตราสูงกว่าปริมาณกล้ามเนื้อ มีความสามารถในการคิดเชิงสัญลักษณ์ หรือจินตนาการอันเป็นความสามารถในการมองสิ่งที่มีอยู่จริงกับไม่มีอยู่จริง หลอมรวมเพื่อสื่อความหมายที่ หลากหลาย ใช้สติปัญญาเชื่อมโยงการคิดเชิงสัญลักษณ์กับการคิดเชิงคำนวณ สร้างสรรค์ศิลปะและวัฒนธรรม อย่างต่อเนื่อง การคิด (Thinking) ทำให้มนุษย์อยู่รอด พัฒนาแบบก้าวกระโดดและกว้างไกล จากบริบทโลกยุค ดิจิทัลบรรพ์เข้าสู่วิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม เริ่มต้นจากการปฏิวัติเกษตรกรรมเมื่อ 10,000 ปีก่อนอัน เป็นการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องในลักษณะของเส้นตรงซึ่งครอบคลุมระยะเวลาอันยาวนาน ผ่านห้วงระยะเวลา การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตครั้งใหญ่ที่เรียกว่า ชุดของการปฏิวัติอุตสาหกรรม จากการนำเครื่องจักรกลมาทดแทน แรงงานมนุษย์ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน การแพร่หลายของอินเทอร์เน็ต การเจริญเติบโต อย่างรวดเร็วของปัญญาประดิษฐ์และเครื่องจักรกลการเรียนรู้ วิทยาการสมัยใหม่อันเป็นบูรณาการระหว่าง

ความรู้เชิงสหวิทยาการซึ่งตั้งต้นจากการผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีสารสนเทศกับเทคโนโลยีชีวภาพ ส่งผลให้เกิดกระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อน แผ่ขยายออกไปในวงกว้างและมีอัตราเร่งรอบความเร็วในการเปลี่ยนแปลงสูงกว่าที่เคยเกิดขึ้นในอดีตหลายเท่าตัว

แนวคิดองค์รวมในสังคมเกษตรกรรมซึ่งให้ความสำคัญกับการแสวงหาข้อเท็จจริงอันเป็นภาวะรวมทั้งหมดของสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เปรียบกับการทำทนายแบบแยกส่วนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อขจัดอคติและความรู้เชิงจิตพิสัยของแนวคิดด้านการพัฒนาซึ่งมีความซับซ้อนและมีบูรณาการมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้มนุษย์ตระหนักรู้และต้องการแสวงหาคำตอบที่ชัดเจนว่าการพัฒนาเข้ามาแทนที่มนุษย์ทั้งกายรูปและนามรูปมากน้อยเพียงใด มนุษย์ในสังคมโลกยุคปัจจุบัน ควรเตรียมความพร้อมและปรับตัวอย่างไรในสภาวะยากลำบากซึ่งโลกขับเคลื่อนไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “ขอบเขตแห่งความโกลาหล (Edge of Chaos)” อันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงแล่นไปในเส้นทางที่ไม่คุ้นเคยและแตกต่างจากอดีตที่ผ่านมา มุมมองต่อโลกที่กำหนดหรือใช้ความจริงแบบเส้นตรงในการคาดการณ์ทุกสิ่งเป็นความเชื่อที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้อีก ยิ่งโลกซับซ้อนและพึ่งพากันมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงยิ่งไม่เป็นเส้นตรง ไม่ต่อเนื่อง ไม่สามารถคาดการณ์ได้ อนาคตที่คิดว่าเหมือนอดีตและคาดการณ์ได้เป็นจริงน้อยลง จึงจำเป็นต้องหาวิธีคิดใหม่ในการมองอนาคตบนฐานการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ต่อเนื่อง

การคิดแบบองค์รวมมิได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของข้อเรียกร้องด้านการหาวิธีคิดใหม่เพื่อทดแทนวิธีการคิดแบบเก่า แต่มีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้งอันเป็นผลเสียที่เกิดขึ้นจากการคิดแบบแยกส่วนและข้อจำกัดของการคิดแบบเก่าซึ่งให้ความสำคัญกับการใช้ความจริงแบบเส้นตรงในการคาดการณ์อนาคต ตลอดทั้งวิวัฒนาการของการคิดซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเป็นการสร้างนวัตกรรมและแก้ปัญหาที่ให้ความสำคัญกับการเห็นภาพรวมของสรรพสิ่ง/ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น แม้มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับสถานะของพระพุทธศาสนาในประเด็นความเป็นศาสนาตามนิยามแบบดั้งเดิมหรือเป็นระบบจริยปรัชญา (Ethico-philosophical System) (สุเชาว์ พลอยชุม, 2555, หน้า 1 - 13) แท้จริงแล้ว พระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ว่าด้วยการแก้ปัญหาแบบองค์รวมด้วยการแก้ที่เหตุแห่งปัญหา เพื่อให้ปัญหานั้นหมดไปโดยสิ้นเชิง ทั้งมีหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมสาระสำคัญ (comprehensive) ซึ่งเป็นจุดหมาย (end) วิธีปฏิบัติ (means) ที่มุ่งสู่การแก้ปัญหาและดับทุกข์อย่างเบ็ดเสร็จ ความเป็นองค์รวมของกระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากโครงสร้างและหน้าที่ขององค์ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยง อิงอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุนี้ การสืบค้นเพื่อนำองค์ความรู้จากหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาบูรณาการ ปรับใช้ในการพัฒนามนุษย์ในโลกยุคใหม่ให้มีสมรรถนะที่สูงกว่า สามารถใช้ประโยชน์จากคอมพิวเตอร์ หุ่นยนต์ ปัญญาประดิษฐ์ ได้อย่างชาญฉลาด สามารถปรับตัวและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมแวดล้อมทางเทคโนโลยีอย่างมีความสุข ย่อมเป็นประโยชน์ที่พึงเกิดขึ้นกับการพัฒนากำลังคนคุณภาพ (manpower) ในสังคมฐานวิถีชีวิตใหม่ (New normal)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการคิดแบบองค์รวม
2. เพื่อศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการคิด
3. เพื่อบูรณาการการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา
4. เพื่อนำเสนอแนวทางและการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “การบูรณาการการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา”

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ตามแนวทางการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (Grounded Theory Method) ที่ใช้ผู้วิจัยเป็นเครื่องมือเชิงกลไกในการทำวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาการคิดแบบองค์รวม โดยการศึกษาวิเคราะห์ ตีความข้อมูล สร้างข้อสรุปชั่วคราว (working hypothesis) และสืบค้นข้อมูลเพิ่มเติม วิเคราะห์ ตีความข้อมูล สร้างข้อสรุปชั่วคราว ต่อไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้ข้อมูลที่เพียงพอกับการบูรณาการและสร้างความรู้ใหม่ ตลอดทั้งนำข้อสรุปเบื้องต้นไปสัมภาษณ์เชิงลึก (In - Depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ จำนวน 11 รูป/คน ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการคิดแบบองค์รวมจากข้อมูลทุติยภูมิ ประกอบด้วย ตำรา หนังสือ คุชชินพันธ์ เอกสารทางวิชาการ บทความอิเล็กทรอนิกส์ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับแนวคิดองค์รวม การคิดแบบองค์รวม และการพัฒนาการคิดแบบองค์รวม

2) ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการคิดจากข้อมูลปฐมภูมิ โดยการสำรวจและสืบค้นเอกสารสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

3) วิเคราะห์เอกสารปฐมภูมิ ทุติยภูมิ เอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Content Analysis Description) และการสัมภาษณ์เชิงลึก

4) บูรณาการการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แล้วนำผลที่ได้จากการบูรณาการไปพัฒนาเป็นความรู้ใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัย

จากผลการวิจัย พบประเด็นสำคัญที่สนองตอบต่อวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ประการ ดังนี้

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการคิดแบบองค์รวม

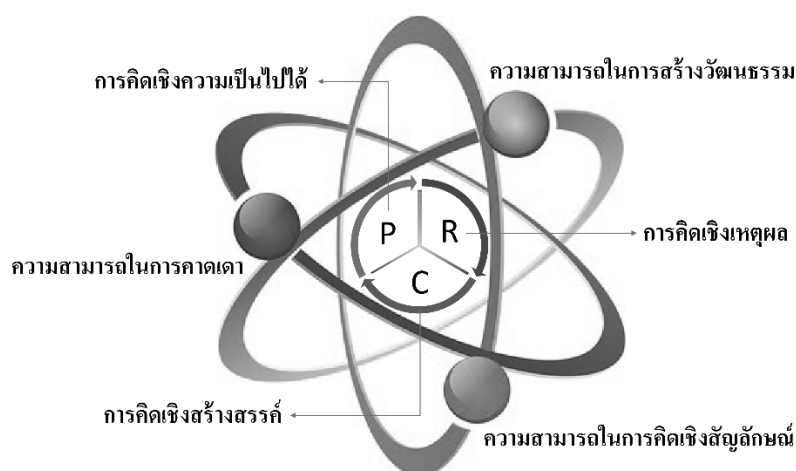
แนวคิดแบบองค์รวมมิใช่เรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในชั้นหลัง การอ้างอิงความเป็นมาของแนวคิดแบบองค์รวมเท่าที่สืบค้นได้ มีแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับองค์รวม 3 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดแบบองค์รวมตามนัยของกรีกโบราณ แนวคิดแบบองค์รวมตามนัยของทฤษฎีหรือตัวแบบเชิงระบบ และแนวคิดแบบองค์รวมตามนัยของจิตวิทยาเกสตัลท์ (Gestalt Psychology) แต่มีเพียงจิตวิทยาเกสตัลท์เพียงสำนักเดียวที่เป็นการคิดแบบองค์รวม จิตวิทยาเกสตัลท์ประกอบด้วยหลักคิดที่ให้ความสำคัญกับปัจจุบัน (เดี๋ยวนี้และขณะนี้) ชีวิตที่สมบูรณ์และการรับรู้โดยรวม ทั้งมีความเชื่อว่า ประสบการณ์รวมมีคุณค่ามากกว่าผลรวมของส่วนย่อยทั้งหมดรวมกัน การเรียนรู้ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยบังเอิญ แต่ประกอบด้วยความรู้ความเข้าใจที่อินทรีย์พยายามรวบรวมการรับรู้เข้าเป็นแบบแผนที่มีความหมายก่อนเกิดการหยั่งเห็น การหยั่งเห็นที่เกิดขึ้นนำไปใช้ในการแก้ปัญหา จิตวิทยาเกสตัลท์ประกอบด้วยทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการคิดแบบองค์รวม 3 ทฤษฎีคือ ทฤษฎีการรับรู้ของเวอร์ไทเมอร์ ทฤษฎีการหยั่งเห็นของโคเลอร์ (ธัญญภัทร์ ศิริธัชชาโรจน์, 2561, หน้า 142 - 148) ทฤษฎีจิตวิทยารวมสมบูรณ์ของเพิร์ล (จิราภรณ์ ตั้งกิตติภรณ์, 2559, หน้า 168 - 169) ลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะคือ การใช้ภาพและกฎการจัดระเบียบเข้าด้วยกันเป็นเครื่องมือในการพัฒนาการคิด

กระแสการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมโลกยุคหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 เป็นสภาวะการณ์ที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิธีการคิดของมนุษย์ในสังคมโลกยุคใหม่ และนำไปสู่การเรียกร้องให้หาวิธีการคิดใหม่ในการมองอนาคตที่ไม่แน่นอนและไม่สามารถคาดการณ์ได้ วิธีการคิดที่มองไปข้างหน้าด้วยการสแกนทัศนียภาพเพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมายและมุมมองเกี่ยวกับอนาคต (โรวาน กีบสัน, 2546, หน้า 13 - 29) การหลอมรวมเทคโนโลยีสารสนเทศกับเทคโนโลยีชีวภาพนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน คอมพิวเตอร์ ปัญญาประดิษฐ์ และหุ่นยนต์ เข้ามาทำงานแทนสมองหรือการคิดของมนุษย์มากขึ้นเรื่อย ๆ วิธีการคิดใหม่ไม่ใช่เพียงแค่สามารถคาดคะเนความไม่แน่นอนอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและรุนแรง แต่พึงต้องมีผลผลิตภาพในการสร้างนวัตกรรมและผลผลิตของการคิดที่มุ่งเน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญยิ่งคือ สมรรถนะในการคิดที่เหนือกว่าและสามารถใช้ประโยชน์จากปัญญาประดิษฐ์และหุ่นยนต์ได้อย่างชาญฉลาด

วิธีการคิดใหม่เพื่ออนาคตเป็นกระบวนการที่ศันที่สามารถนำทฤษฎีจิตวิทยารวมสมบูรณ์ของเพิร์ลและกฎการจัดระเบียบเข้าด้วยกันของจิตวิทยาเกสตัลท์ มาบูรณาการร่วมกับวิธีการคิด 2 ลักษณะได้แก่ การคิดเชิงเหตุผล การคิดเชิงสร้างสรรค์ การคิดเชิงความเป็นไปได้ และความสามารถ 3 ประการคือ ความสามารถในการคิดเชิงสัญลักษณ์ ความสามารถในการคาดเดา ความสามารถในการสร้างความต่อเนื่อง อันเป็นข้อสรุปจากกฎทองเรื่องการอยู่รอดของจอห์น เมดินา (2560, หน้า 18 - 19 / 28 - 29) กับข้อโต้แย้งของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน (2556, หน้า 22 - 23) ที่ว่าความสำเร็จทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของมนุษย์ไม่ได้มาจากการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ แต่มาจากการพิจารณาเชิง“ความเป็นไปได้” สารัตถะอันเป็นแนวคิดของเมดินา กับ เดอ โบโน นำไปสู่ข้อสรุปอันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างความสามารถ 3 ประการกับลักษณะการคิด 3 วิธีที่ทำให้มนุษย์อยู่

รอดและเจริญเติบโตมาถึงทุกวันนี้ และเป็นความรู้พื้นฐานที่พืงนำไปพัฒนาต่อยอดเป็นตัวแบบการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมตามแนวสังคมโลกตะวันตกได้อีกแนวทางหนึ่ง

แผนภาพ 1: แผนภาพแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างความสามารถ 3 กับวิธีการคิด 3 ลักษณะ

ที่มา: ผู้วิจัยประมวล พัฒนาต่อยอด และหลอมรวมข้อสรุปเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้มนุษย์อยู่รอดและเจริญเติบโตมาถึงทุกวันนี้ของจอห์น เมดิน่า และเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการพัฒนาการคิด

สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ เป็นองค์ธรรมในมรรคอันมีองค์แปดซึ่งกล่าวถึงภาพรวมของการพัฒนาการคิดที่ต้งามในพระพุทธศาสนา โดยมีจิตในขั้นห้าและอัญญาสมานาเจตสิก 13 เป็นกระบวนการรับรู้และการคิดหรือกระบวนการปรุงแต่งของสังขารขั้นซึ่งเป็นการจัดกระทำภายในจิต (มนสิการ) โยนิโสมนสิการเป็นลักษณะการคิดที่แยกคายประกอบด้วยวิธีการคิด 10 วิธี (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2556, หน้า 628 - 676) ญาณทัสสนะในสถานะที่เป็นเนื้อหาและระดับของการคิดแบบองค์รวม อรรถหรือประโยชน์ 3 องค์ธรรมเหล่านี้ ล้วนเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นแพพวง เปรียบได้ดังศาสตร์ว่าด้วยการคิดที่ต้งามในพระพุทธศาสนา

ด้านการพัฒนาการคิดในพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการคิด 2 แนวทาง ประกอบด้วย สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะในมหาจัตตาสีสกสูตร ส่วนที่ว่าด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างมรรค 4 องค์คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสติ สัมมาวายามะ สัมมาสังกัปปะ กับ ปรัตโธสะ - โยนิโสมนสิการ ทั้งยังพบว่า เกณฑ์การพิจารณาสัตว์โลกทั้ง 5 ประการ พุทธจักขุอันเป็นเครื่องมือที่พระบรมศาสดาใช้ในการตรวจสอบดูสัตว์โลก และการเปรียบสัตว์โลกกับบัวสามเหล่า ในพรหมยาจนกถาสสูตร ข้อ 9 เป็นธรรมบทหนึ่งที่มีความเป็นไปได้ในการนำมาพัฒนาต่อยอดเป็นเกณฑ์การประเมินบุคคล/มรรควิธีการพัฒนาการคิดในอีกเหลี่ยมมุมหนึ่งของกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงวิธีการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธ

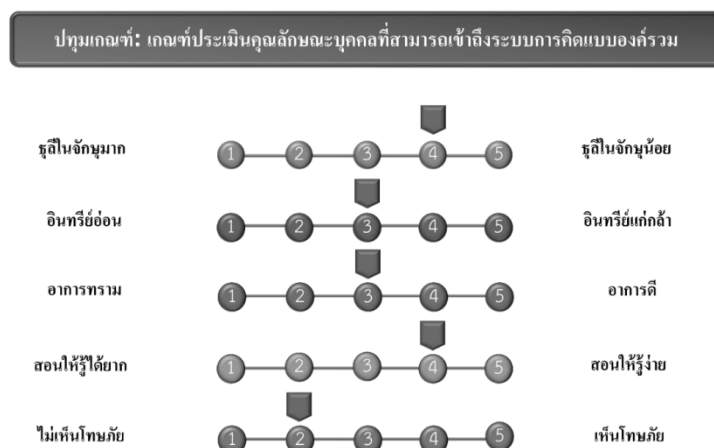
สารัตถะอันเป็นเนื้อหาของการคิดแบบองค์รวมในพระพุทธศาสนา ภาพใหญ่ที่สื่อให้เห็นถึงลักษณะความเป็นองค์รวมของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ประกอบด้วยโครงสร้างธรรม 4 หมวดใหญ่ ได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา ญาณทัสสนะ อริยสัจสี่ ผลของการแสดงธรรม โดยเฉพาะรอบ 3 อาการ 12 และความลุ่มลึกของญาณทัสสนะทั้ง 5 ระดับ (จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลโก) เป็นเนื้อหาหลักของการคิดและพิจารณาแบบองค์รวมในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้น คำว่า “สมังคี” (ความพร้อมพร้อม ความถึงพร้อม ความเพียงพอ) “ความเป็นใหญ่ในหน้าที่แห่งตน” ตามนัยของอินทรีย์ 5 และความเจริญโดยบริบูรณ์ในมหาจัตตาสกสูตร ล้วนเป็นธรรมที่เกี่ยวข้อง สามารถนำมาบูรณาการ หลอมรวม พัฒนาต่อยอดเป็นแนวความคิดแบบองค์รวมและเนื้อหาของการคิดแบบองค์รวมที่มีขอบเขตและอาณาบริเวณที่ชัดเจน

การพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

บูรณาการการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นขั้นตอนสำคัญในการคัดกรองและนำปลั๊กธรรมในพระพุทธศาสนา มาปรับใช้ในการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมที่สอดคล้องกับ ความจำเป็นและความต้องการด้านการพัฒนากำลังคนคุณภาพในสังคมโลกยุคฐานวิถีชีวิตใหม่ ด้วยการนำองค์ธรรมต่าง ๆ มาบูรณาการและปรับใช้ใน 4 ประเด็น ดังนี้

1. ปฐมเกณฑ์ เป็นการนำเกณฑ์การพิจารณาส่วนตัวโลกทั้ง 5 ประการประกอบด้วย ที่มีฐิติใน จักขุน้อยก็มี ที่มีฐิติในจักขุมากก็ดี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี ที่ปกติเห็นภัยในปรโลกก็มี มาบูรณาการกับมาตรวัดของลิเคิร์ท (Likert Rating Scale) ว่าด้วยคุณภาพของตัวแปร (Saul McLeod, 2019) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินเพื่อจำแนกความไวในการเข้าถึงวิธีการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธ ทั้งอาศัยบัวสามเหล่าเป็นแบบอย่างในการกำหนดคุณสมบัติ/จำแนกบุคคลตามความไวในการเข้าถึงการคิดแบบองค์รวม ประกอบด้วย บุคคลที่เป็นอิสระจากอคติและข้อจำกัดในการเข้าถึงวิธีการคิดแบบองค์รวม บุคคลที่มีท่ามกลางความเป็นอิสระและไม่เป็นอิสระ (In between) บุคคลที่ไม่เป็นอิสระฯ

แผนภาพที่ 2: แผนภาพแสดงปฐมเกณฑ์ เกณฑ์การประเมินความพร้อมและความไวในการเข้าถึงระบบการคิดแบบองค์รวม

ที่มา: ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นจากประเด็นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้พุทธจักขุในการตรวจดูสัตว์โลกและสร้างเกณฑ์การประเมินโดยใช้ศีลศีรทสเกลเป็นเกณฑ์การประเมินความพร้อมและความไวในการเข้าถึงระบบการคิดแบบองค์รวม

2. ทักษะทางจิตที่เอื้อต่อการคิดแบบองค์รวม เป็นส่วนขยายที่นำเกณฑ์การพิจารณาสัตว์โลกทั้ง 5 ประการและปทุมเกณฑ์มาพัฒนาต่อยอดเป็นทักษะทางจิต (Soft skills) ที่เกื้อหนุนให้เกิดผลิตภาพในการคิดแบบองค์รวม 5 ประการ ประกอบด้วย ความสามารถในการลดอคติและข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบการคิดแบบองค์รวม ความสามารถในการปรับความสมดุลของอินทรีย์ให้เป็นพลังสร้างสรรค์ ความสามารถในการพัฒนาอาการของกายและจิตให้เอื้อต่อการคิดแบบองค์รวม ความพร้อมและความไวในการเข้าถึงระบบการคิดแบบองค์รวม ความสามารถในการคาดคะเนผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในบริบทที่เปลี่ยนไป การเสริมสร้างทักษะทางจิตฯ ดังกล่าว สามารถกระทำได้โดยการนำหลักธรรมอื่นและวิธีการของสังคัมตะวันตก อาทิ การเรียนรู้จากการทำงาน การเจริญกรรมฐานที่มุ่งเน้นความเข้มแข็งของสติสัมปชัญญะ มรรค 4 องค์ในสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ อนาคตภัย มาปรับใช้ในการพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีทักษะทางจิตที่เอื้อต่อการคิดแบบองค์รวม

3. สมรรถนะด้านการคิดแบบองค์รวม การตรวจดูสัตว์โลกของพระบรมศาสดาด้วยพุทธจักขุ 5 เป็นธรรมอันพึงนำมาบูรณาการกับการสแกนทัศนียภาพหรือการตรวจภาพสรรพสิ่ง/ปรากฏการณ์โดยรอบ ธรรมสังคีติ มรรคสมังคี ผลสมังคี ความเป็นใหญ่ในหน้าที่แห่งตน เป็นธรรมที่พึงนำมาใช้ในการหาความจริงที่เพียงพอต่อการดำเนินชีวิตที่ดีหรือการทำงาน ให้บรรลุผลตามจุดหมายที่กำหนด โยนิโสมนสิการภาคพิสดาร (Yoniso plus) เป็นทั้งวิธีการ/เครื่องมือในการพิจารณาที่แยกคายเพื่อนำไปสู่ความรู้แจ้งและวิธีการแก้ปัญหาที่เหตุ รอบ 3 อาการ 12 และ วิธีการคิด 3 ลักษณะ/ความสามารถ 3 ประการ เป็นกระบวนการจัดกระทำ (มนสิการ) เพื่อให้ได้มาซึ่งนวัตกรรม/ผลิตผลทางการคิด และความพร้อมพร้อมในกิจที่พึงกระทำการทำให้เจริญ การกระทำให้มาก ความเจริญโดยบริบูรณ์ เป็นหลัก 4 ประการที่พึงนำมาใช้ในการเสริมสร้างผลิตภาพทางความคิด ธรรมดังกล่าว บูรณาการหลอมรวมเป็นสมรรถนะ 5 ประการในการคิดแบบองค์รวม

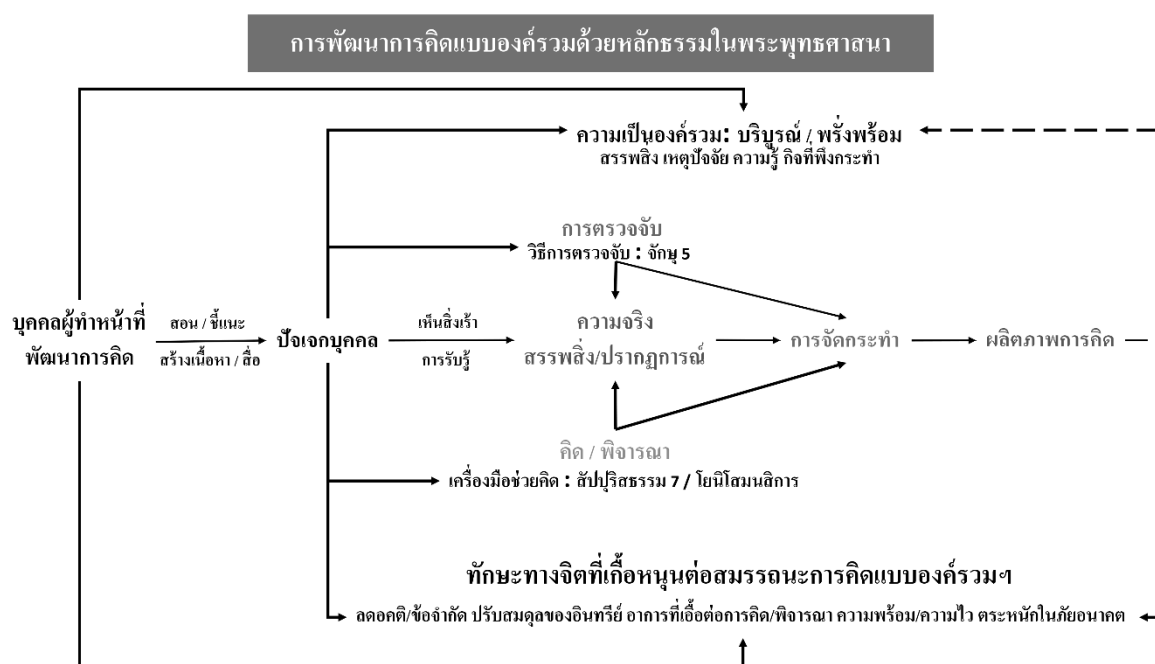
4. สารัตถะอันเป็นเนื้อหาของการคิดแบบองค์รวม นำแนวคิดที่เกี่ยวข้องเนื่องกับสังคีติ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่แห่งตน ความเจริญโดยบริบูรณ์ มาร้อยเรียงเป็นขอบเขตด้านเนื้อหาของการคิดแบบองค์รวม ที่ให้ความสำคัญกับความพร้อมพร้อม ความถึงพร้อม ความเพียงพอของเหตุปัจจัยที่ทำให้เห็นภาพรวมหรือส่งผลให้กิจที่พึงกระทำบรรลุผลตามจุดหมายที่พึงกระทำ โดยมีเป้าหมายอันเป็นฐานการพิจารณา 4 ประการคือ ความบริบูรณ์ของสรรพสิ่ง ความพร้อมพร้อมในเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิด ดำรงอยู่ สิ้นสลายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ความเพียงพอในความรู้และประสบการณ์ที่ยังความรู้แจ้งให้บังเกิด ความบริบูรณ์ในกิจอันพึงจัดกระทำเพื่อก้าวไปสู่ผลสัมฤทธิ์ตามจุดหมายที่กำหนด ทั้งให้ความสำคัญกับองค์ประกอบที่ลึกลงไปถึงระบบปฏิบัติการ อันเป็นมิติด้านปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมร่วมกัน เป็นมุมมองที่มีขอบเขตกว้างไกลกว่าตัวแบบเชิงระบบแบบดั้งเดิมและตัวแบบเชิงกลไก แต่เป็นโครงข่ายการจัดกระทำที่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ละองค์ประกอบต่างมีบทบาทและหน้าที่ของตนการเฉพาะโดยปราศจากอิทธิพลและการแทรกแซงทั้งในสถานะที่

เป็นผู้กระทำและถูกกระทำ ลักษณะการประชุมร่วมกันหรือปฏิสัมพันธ์อันนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ตามธรรมชาติของงานหรือจุดมุ่งหมายที่กำหนด โดยมีผลลัพธ์ที่บ่งชี้ถึงความเป็นองค์รวม 3 ประการคือ ความรู้แจ้งที่ถูกต้องตามความเป็นจริง การพบทางออก/วิธีการแก้ปัญหาที่เหมาะสม และความสำเร็จในการดำเนินชีวิตที่ดี/ผลสัมฤทธิ์ในการแก้ปัญหาให้หมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง

สรุปผลการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยเรื่องนี้ เป็นความพยายามในการแสวงหาความรู้ใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาบูรณาการกับข้อเรียกร้องในการหาความคิดใหม่เพื่อทดแทนวิธีการคิดแบบเก่าซึ่งไม่อาจสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมฐานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ผันแปรอย่างรวดเร็ว แนวคิดและทฤษฎีหลักที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการคิดแบบองค์รวมอันเป็นกระแสหลักของสังคมโลกตะวันตก เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวิธีการคิดในหลากหลายลักษณะ นำไปสู่ข้อสรุปอันเป็นความรู้ใหม่หรือนวัตกรรมด้านวิทยาการว่าด้วยการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธ ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบหลักตามแผนภาพที่ 2 ได้แก่ บุคคลที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการคิด สารัตถะอันเป็นเนื้อหาที่บ่งชี้ความเป็นองค์รวมสมรรถนะในการคิดแบบองค์รวม และทักษะทางจิตที่เกื้อหนุนต่อการคิดแบบองค์รวม

แผนภาพที่ 2: แผนภาพแสดงภาพรวมของการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

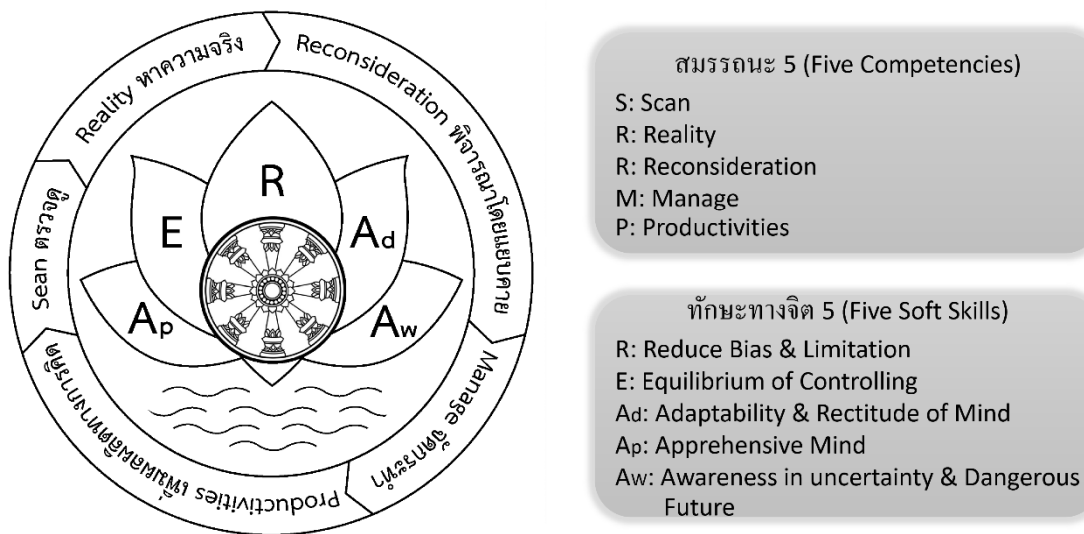

ที่มา: ประมวลและพัฒนาจากข้อสรุปอันเป็นผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

จากภาพรวมของการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาดังกล่าว นำไปสู่การสร้างตัวแบบการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมในนาม “ตัวแบบผลึกการคิดที่มุ่งสู่ความเจริญโดยบริบูรณ์” หรือ “The Buddhist Synergetic Thinking Growth” ดังแผนภาพที่นำเสนอในลำดับต่อไปนี้

แผนภาพที่ 3: แผนภาพแสดงตัวแบบผลึกการคิดที่มุ่งสู่ความเจริญโดยบริบูรณ์ (The Buddhist Synergetic Thinking Growth)

ตัวแบบผลึกการคิดที่มุ่งสู่ความเจริญโดยบริบูรณ์ (The Buddhist Synergetic Thinking Growth)

ที่มา พัฒนาต่อยอดจากผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ตัวแบบผลึกการคิดที่มุ่งสู่ความเจริญโดยบริบูรณ์ เป็นวิทยาการว่าด้วยการคิดแบบองค์รวมที่พัฒนาขึ้นฐานคิดสำคัญยิ่งคือ มนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของกระบวนการรับรู้/คิดพิจารณาแบบองค์รวม ความเป็นองค์รวมในบริบทนี้ มิได้เป็นระบบการคิดให้ความสำคัญกับความสมบูรณ์ครบถ้วน มองออกไปยังระบบที่ใหญ่กว่าหรือลึกลงไปในระบบที่เล็กกว่า ไปเรื่อย ๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด แต่ให้ความสำคัญกับความบริบูรณ์ ความพร้อมพร้อม ความเพียงพอของปัจจัยที่นำไปสู่วิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่ดี และ/หรือ ความสำเร็จในการจัดการกระทำตามภารกิจที่พึงกระทำ ภายใต้หลักการสำคัญ 3 ประการคือ เป็นจริง มีประโยชน์ ถูกต้องตามกาลเทศะ การหยั่งเห็นโดยการตรวจจบบภาพรวมของสรรพสิ่ง/ปรากฏการณ์โดยรอบ เป็นขั้นตอนแรกที่จะนำไปสู่การคัดกรองข้อเท็จจริงที่เพียงพอต่อการพิจารณาอย่างแยกคาง จัดกระทำด้วยความรู้แจ้งและสร้างสรรค์ผลผลิตทางการคิดที่มุ่งสนองต่อการแก้ปัญหาตามเหตุปัจจัย พัฒนาผลิตภาพทางการคิดให้เป็นการคิดที่ดี มีประโยชน์ ใช้งานได้จริง ก่อเกิดผลทางปฏิบัติ ตัวแบบผลึกการคิดที่มุ่งสู่ความเจริญโดยบริบูรณ์ เป็นภาพรวมของการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธ ประกอบด้วยสัญลักษณ์ที่สื่อแก่นัยขององค์ประกอบหลัก 4 ประการ ดังนี้

บัวเหนือน้ำ เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงจุดมุ่งหมายในการพัฒนากำลังคนคุณภาพ (เวโนยัสต์ว์) ให้เป็นอิสระจากอคติและข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบการคิดแบบองค์รวม มีความพร้อมความไวต่อการรับรู้ พิจารณาหยั่งเห็น จัดกระทำเพื่อให้กิจที่พึงกระทำบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายของการคิดในแต่ละช่วงเวลา

กลีบบัวทั้ง 5 เป็นสัญลักษณ์แทนภาพรวมขององค์ประกอบด้านทักษะทางจิต (Soft Skills) ที่หนุนเนื่องให้เกิดผลผลิตภาพในการคิดแบบองค์รวม ประกอบด้วยทักษะทางจิต 5 ประการดังนี้ ความสามารถด้านการลดอคติและข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบการคิดแบบองค์รวม (Reduce bias & limitation: R) ความสามารถในการปรับความสมดุลของอินทรีย์ 5 ให้เป็นพลังสร้างสรรค์ (Equilibrium of controlling: E) ความสามารถด้านการพัฒนาอาการของกายและจิตให้เอื้อต่อวิถีการคิดแบบองค์รวม (Adaptability & rectitude) ความพร้อมและความไวในการเข้าสู่กระบวนการคิดแบบองค์รวม (Apprehensive mind) ความตระหนักในความไม่แน่นอนและอนาคตภัย (Awareness in uncertainty & dangerous future) รายละเอียดทักษะทางจิตทั้ง 5 ประการ เป็นกระบวนการภาคปฏิบัติที่พื้งนำปทุมเกณฑ์ แนวคิดทฤษฎีอันเป็นกระแสหลักของสังคมโลกตะวันตก หลักธรรมเชิงเครื่องมือและ/หรือหลักธรรมอื่นมาปรับประยุกต์ใช้กับแต่ละบุคคลแต่ละบริบท

ธรรมจักร โดยนัย เป็นสัญลักษณ์แทนภาพรวมของระบบการคิดที่ดี (สัมมาสังกัปปะ) ประกอบด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างมรรค 4 องค์ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสติ สัมมาวาชยะมะ สัมมาสังกัปปะ มรรคทั้ง 4 ต่างเป็นใหญ่หน้าที่แห่งตน อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ส่งผลให้เกิดศีลอันเป็นวิถีปฏิบัติที่เกิดขึ้นโดยปกติคือ สัมมาวาจา สัมมาภังคัมมันตะ สัมมาอาชีวะ แล้วนำไปสู่สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ และถึงพร้อมความความเจริญโดยบริบูรณ์ในที่สุด

วงกลมลูกศรรอบนอก เป็นสัญลักษณ์แทนภาพรวมองค์ประกอบด้านสมรรถนะ (Competencies) ที่จำเป็นสำหรับการคิดแบบองค์รวม 5 ประการได้แก่ การตรวจจับภาพสรรพสิ่ง/ปรากฏการณ์โดยรอบ (Scan: S) การค้นหาความจริง (Reality: R / Fact finding) การพิจารณาโดยแยกคาย (Reconsideration: R) การจัดกระทำ (Manage: M) ผลผลิตภาพทางการคิด (Productivities) สมรรถนะทั้ง 5 เป็นบูรณาการระหว่างองค์ธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา กับ ความจำเป็น/ข้อเรียกร้องในการหาวิธีการคิดเพื่อสังคมใหม่ ตัวแบบวิธีการคิด 3 ลักษณะและความสามารถ 3

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) การพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นงานวิจัยตั้งต้นซึ่งมีข้อสรุปและสมมติฐานที่มหาวิทยาลัยพึงพิจารณาสนับสนุนให้มีการวิจัยต่อเนื่องและนำผลที่ได้รับจากการวิจัยไปพัฒนากำลังคนคุณภาพของประเทศและพระพุทธศาสนาให้มีสมรรถนะในการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธ

2) การวางสถานะของเกณฑ์การพิจารณาสูตรทั้งห้าประการในพรหมยาจนกถาสูตรเป็นแนวคิดและตัวแบบการพัฒนาการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธ และหยิบยกมาเป็นทางเลือกในการเผยแผ่ความรู้ทาง

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ภาคการผลิตและบริการที่ตรงกับความจำเป็นและความต้องการของสังคมยุคฐานวิถีชีวิตใหม่

ข้อเสนอแนะด้านการวิจัย

หัวข้อวิจัยต่อเนื่องที่พึงส่งเสริมสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยต่อไปได้แก่ การพัฒนาการคิดแบบองค์รวมด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาในกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ การพัฒนาตัวชี้วัดการประเมินสมรรถนะด้านการเข้าถึงวิถีแห่งการคิดแบบองค์รวมเชิงพุทธตามแนวปทุมเกณฑ์

บรรณานุกรม

- จอห์น เมดินา. (2560). 12 กฎทองของคนใช้สมองเป็น. (วิโรจน์ ภัทรทีปกร,แปล). กรุงเทพฯ: วีเลิร์น.
- จิราภรณ์ ตั้งกิตติภรณ์. (2559). จิตวิทยาบุคลิกภาพและพฤติกรรมสุขภาพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญภัทร์ ศิริธรรมาโรจน์. (2561). จิตวิทยากับการพัฒนาตน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 40. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2559). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัยฯ.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (2555). พุทธศาสนา : ศาสนาหรือปรัชญา, ใน สุเชาว์ พลอยชุม และ สุวิญ รักษ์สัตย์. สารัตถะวิชาการพุทธปรัชญา. (หน้า 1 – 13). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย
- โรวาน กีบสัน. (2546). คิดใหม่ต่อธุรกิจ. ใน โรวาน กีบสัน (บรรณาธิการ). คิดใหม่เพื่ออนาคต. (หน้า 13 - 29). (ธันยวัชร ไชยตระกูลชัย แปล). กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ.
- เอ็ดเวิร์ด เดอโบโน. (2556). สุดยอดทักษะการคิด. (กานต์สุดา มาฆะศิริานนท์, แปล). กรุงเทพฯ: แอคทีฟพริ้นท์
- Saul McLeod. (2019). Likert Scale Definition, Examples and Analysis. from <https://www.simplypsychology.org/likert-scale.html>